

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Neveléstudományi Doktori Iskola
Neveléstudományi kutatások oktatási program

Doktori (PhD) disszertáció tézisei

A Magyarországra áttelepedett erdélyi pedagógusok szakmai és társadalmi integrációja

Témavezetők: Dr. Sallai Éva
Dr. Czaczhesz Erzsébet

Készítette: Gál Gyöngyi

Tartalomjegyzék

Áttekintés a kutatásról.....	3
Problémafelvetés.....	3
A kutatás célja.....	5
A kutatási minta.....	5
Az adatok feldolgozása.....	6
Eredmények.....	7
Egy modell-alkotási kísérlet.....	15
Irodalomjegyzék.....	19
A disszertáció témájában megjelent publikációk jegyzéke.....	20

Áttekintés a kutatásról

Problémafelvetés

Napjainkban az Európai Unió gazdaságpolitikája nagymértékben befolyásolja az uniós tagállamok munkaerő-piaci helyzetét, ösztönözve a földrajzi jellegű munkaerőmozgást. Ezt támogatja az Európai Parlament és Tanács által 2004-ben létrehozott Europass dokumentum, amelynek a célkitűzése az Európai Unió tagállamaiban szerzett végzettség és szaktudás egységes kezelése. A könnyített eljárások, a kedvezőbb munkafeltételek és a magasabb fizetés egységesen motiválják a diplomások kivándorlását. Kutatási kutatási eredmények (*Docquier és Defoort, 2006*) arra mutatnak rá, hogy az ezredfordulón felgyorsult a diplomás magyarok kivándorlása. Ezen belül több kutatás is célul tűzte ki (Erdei, 2005; L. Rédei, 2009) az oktatást érintő migrációs folyamatok bemutatását. A pedagógusokról, mint a migráció alanyairól, azonban kevés vizsgálat készült, mondhatnánk, hogy a pedagógusok kivándorlása „vakfolt-nak” számít a migráció- és a neveléstudományi kutatásokban egyaránt. A kutatók figyelme valahogy elsiklott e téma felett. Ezért jelen disszertációmban kísérletet teszek arra, hogy e létező jelenséget bemutassam és értelmezsem a Magyarországra áttelepedett erdélyi magyar pedagógusok egy szűkebb csoportján keresztül.

A kutatás „hiánypótlásra” vállalkozik, bemutatva az áttelepült pedagógusok szakmai szerepfelfogásának¹ alakulását, életútjának változását, ráirányítja a figyelmet egy, ma már nem kis létszámú pedagóguscsoport, szakmai és értékátadó munkájára, amely a hazai iskolákban sok gyermek fejlődését érinti, meghatározza. Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a pedagógusok az egész személyiségükkel vesznek részt a pedagógiai munkában, akkor könnyen belátható, hogy miért kell foglalkoznunk az áttelepülést követő szakmai és társadalmi beilleszkedéssel, azokkal a nézetekkel, elképzelésekkel, amelyekkel ezek a pedagógusok megérkeztek, illetve azokkal a tapasztalatokkal, amelyekről néhány, vagy sok év elteltével mesélnek. A disszertáció jellegéből adódóan feltáró jellegű a munka: bemutatja az áttelepedett pedagógusok életpálya-alakulásának főbb állomásait, elemzi az áttelepedés okait és az ezekkel kapcsolatos döntési mechanizmusokat, továbbá a pedagógusok beilleszkedését az új társadalmi és oktatási rendszerbe.

1. A szakmai értékrendet hasonló értelemben használom Szabó (2009) azon megállapításával, mely szerint a szakmai értékrend: a pedagógusi lét ama dimenziója amely nem annyira objektív tényekből, mint inkább szubjektív véleményekből, érzésekből, meggyőződésekből épülnek fel.

A neveléstudományi publikációk hiánya miatt indokoltnak láttam más tudományterület szakirodalmának és tudományos eredményeinek áttekintését, sőt beépítését is a jelen dolgozatba. *Romsics Ignác* (2010) szerint az interdiszciplináris megközelítés napjainkra számos olyan kiváló munkát eredményezett, melyeket a történetírói szakma hagyományos eszköztárával sohasem érhetek volna el.

Jelen dolgozatban a téma multidiszciplináris megközelítése a neveléstudomány, szociológia, szociálpszichológia és kulturális antropológia tudományterületek eredményeinek felhasználásával történt. A dolgozat elméleti felépítésében fontos szerepe volt a szociológia migrációval foglalkozó szakirodalmának, ezen belül azon résznek, amely az áttelepedett romániai magyarság migrációs szándékai-val és azok megvalósulásával foglalkozik. A disszertációban az interjúalanyok oktatásszociológiai jellemzőiből és a témához tartozó vizsgálati eredményekből indultam ki, majd közelíték a neveléstudomány világa felé, bemutatva egy „speciális pedagóguscsoport” szakmai integrációjának lépéseit. Véleményem szerint kutatási témám jól illeszkedik a neveléstudományi kutatások világába, hiszen számos pedagógiai vizsgálat használja fel napjainkban a szociológiai, társadalomtudományi és pszichológiai kutatások eredményeit, ezáltal gazdagítva és színesítve a neveléstudományi palettát. Ami azt bizonyítja, hogy a jól működő tudományrendszerek csak egymás eredményei által lehetnek igazán sikeresek. Mivel az áttelepedett pedagóguspopulációról nincsenek elérhető statisztikai adatok, nehéz lenne számszerűsíteni, illetve megbecsülni a csoport nagyságát. Következésképpen nem is törekedtem a kvantitatív módszertani megközelítéshez.

A kutatás neveléstudományi sajátossága abból adódik, hogy a feltárt életutak olyan pedagógusok életútjai, akik Európa egyik legcentralizáltabb oktatási rendszeréből érkeztek a magyar oktatási rendszerbe. Ezeknek a pedagógusoknak az életút-alakulását meghatározzák a migrációs döntéseik, úgy, mint viszonyulásuk a szülőföld és a kisebbségi lét elhagyásához, a kibocsátó társadalom részéről feléjük irányuló elvárások figyelembe vétele stb. *Szabó Ildikó* (2009) kiemeli, hogy kevés kutatás készült Magyarországon a pedagógusok énképéről, szakmai értékrendjéről és szerepfelfogásáról. A jelen kutatásban hangsúlyosan megjelenik az áttelepedett pedagógusok személyes véleménye, értékei és meggyőződései, hiszen ezek a tényezők a pedagógusok munkája és közérzete mellett a társadalmi megítélésüket és a diákokkal való viszonyaikat is befolyásolják.

A kutatás során feltárt élmények, viszonyulások, vélemények és értelmezések egy szűk pedagógus-értelmisségi csoport jellemzői. Nem próbáltam belőlük általános érvényű következtetéseket levonni. Inkább a pedagógusok döntéseinek hátterében húzódó motivációkat, önismereti késztetéseiket, beilleszkedési stratégiáikat, a megélt tapasztalataikat és az új szerepekkel járó kihívásokat szeretném meg-

ismerni és bemutatni. Meglátásomat, amely az erdélyi pedagógusok kivándorlását illeti, a szakirodalom is megerősíti (Gödri, 1998; Tóth Pál, 1997). A kivándorlás főbb okai: 1.) a pedagógusok nem elégedettek szakmájuk társadalmi megbecsülésével; 2.) a kisebbségi sorsból származó hátrányok: az etnikai megkülönböztetés; a magyar anyanyelvű iskolák kilátástalan helyzete; a gyerekek jövője iránti aggodalom stb. (Mandel és Papp Z., 2007) arra mutat rá, hogy egy általuk végzett 2007-es kutatásban² elhangzottak olyan vélemények, mely szerint bizonyos iskolák a kisebbség megmaradása mentén fogalmazta meg a jövőképét.

A kutatás célja

Munkámban a szakmai életútinterjúk és fotóinterjúk elemzésével egy migrációs jelenség, a Magyarországra áttelepedett erdélyi pedagógusok egyéni reprezentációját szeretném feltárni, bemutatni, értelmezni, kiemelve a két iskolarendszer (a román és a magyar) szervezeti kultúrájában tapasztalt különbségeket.

Céлом feltárni és bemutatni az áttelepedett pedagógusok migrációs döntéseit, szakmai életútjuk alakulását mind a román, mind a magyarországi oktatási rendszerekben.

Munkám további célja annak feltárása, hogy a két oktatási rendszer pedagógusképzésbeli különbségeit és az ebből is adódó pedagógusszerepbeli különbségeket miként észlelték és „kezelték” az áttelepedett pedagógusok a munkájuk során.

Figyelembe véve a fent említett célkitűzéseket és ezek eredményeit, továbbá célom volt megvizsgálni, értelmezni és bemutatni az áttelepedett pedagógusok szakmai és társadalmi integrációját (ezek egyéni jellegzetességeit) a magyar társadalomba, illetve a magyar oktatási rendszerbe.

A kutatás további célja bemutatni a fotóinterjú módszerének egy alkalmazási lehetőségét és ennek eredményeit jelen kutatásban.

A kutatási minta

A konkrét kutatást megelőzően három interjút (elő-interjúkat) készítettem, azzal a céllal, hogy kialakítsam a kutatás módszereihez kapcsolódó elképzeléseimet, döntéseimet. A három interjú által kapott információk figyelembevételével pontosítottam a félig strukturált interjú fontosabb kérdésköreit.

² A kutatás célja a romániai magyar felső középfokú oktatás minőség-percepciójának, illetve a minőség-felfogások sokféleségének, dimenzióinak vizsgálata volt.

A szakmai életútinterjúkat és fotóinterjúkat Budapesten és több vidéki településeken készítettem. Interjúalanyaimat a *hólabda*³ módszer segítségével választottam ki.

Összesen 23 pedagógussal készítettem szakmai életútinterjút, amiből végül 18 került be a végső mintába. Fotóinterjút azokkal az interjúalanyokkal készítettem, akikkel előzetesen már előkészítettem a szakmai életútinterjút.

Az interjúk során felvett hang- és képanyag a 18 alannyal : 450 oldalnyi gépelt szöveget, és 250 db. fotót jelent. Míg a szöveg értelmezése és elemzése alapvetően a kutató feladata, a számítógép nagy segítséget nyújthat abban, hogy az elemzést konzisztensen és pontosan elvégezhessük. Az interjúk elemzéséhez az ATLAS.ti⁴ Microsoft Windows 2008 R2⁵ operációs rendszeren futó változatát használtam.

Az adatok feldolgozása

A kutatás jellegéből adódóan *megalapozó, feltáró* jellegű kutatást végeztem. Az adatgyűjtéshez a kutatás során csak kvalitatív módszereket használtam: a *szakmai életútinterjú* és a *fotóinterjú* módszereit. A kettős módszer használata indokolt, hiszen több kutatási módszer párhuzamos használata alátámaszthatja, korrigálhatja vagy cáfolhatja egymás eredményeit, és így alkalmasak a kisebb mintán történő vizsgálatok során különböző módon kapott információk sokoldalúbb, objektívebb feldolgozására és elemzésére (Sántha, 2011).

A kutatás adatgyűjtési és elemzési módja az abduktív logika elvét követi, mely segítségével az észrevételeimet és megfigyeléseimet egy koherens elméleti rendszerbe foglaltam, hogy ezek alapján a kezdeti előzményeket magyarázni és értelmezni tudjam.

Az életútinterjúk elemzésénél fontosnak tartottam az interjúkban megjelenő főbb narratívák kifejtését is. Kovács (2007) szerint a narratíva segítheti az identitás kibontását, vagy éppen elrejtheti azt. „*A múltba néz, jövőből íródik, s a jelent teszi múlttá*” (Kovács, 2007, 373.o.). Az interjúk a felvétel után számítógépen lettek rögzítve, majd az ATLAS.ti tartalomelemző program segítségével lettek kódolva és elemezve.

A kutatásban második, úgynevezett támogató, *megegerősítő módszerként* a fotóinterjú módszerét alkalmaztam, amelyben a „kép” és a „szöveg” kézen fogva jár. A fotóinterjú szövegbeli és képi tartalmait

3 A módszer lényege, hogy a nehezen elérhető populáció tagjait egymás ajánlásával érhetjük el.

4 ATLAS.ti diákverzió, személyes használatra az alany tanulmányai alatt használható. Műszaki korlátozást nem tartalmaz. A referencia szám: 36425892. (Carsten, Clemens, Fritz, Taylan és Todor, 2013).

5 Microsoft Academic Alliance License a DreamSpark(tm) program keretén belül. Product ID: 55041-533-7249105-84038 (Windows Server 2008 R2, 2009).

autobiografikus narratívumként kezeltem, hogy jobban ráláthassak az egyén társadalmi beágyazottságára, kapcsolati rendszerére.

Eredmények

Amint a kutatás-módszertani részben már utaltam, a megkérdezettek számaránya nem tette lehetővé statisztikai következtetések levonását, de nem is ez volt a cél, inkább a problémafeltárára fókuszáltam, ami egy későbbi nagyobb mintás kutatás alapjául szolgálhat. Ezek alapján elmondható, hogy a dolgozat feltáró jellegű, nem épült előre meghatározott hipotézisekre, helyette problémaköröket (kérdésblokkokat) határoztam meg, amelyek a félig strukturált szakmai életútinterjúk alapját képezték.

A továbbiakban bemutatom a szakmai életútinterjú eredményeit figyelembe véve a kérdéskörökként kapott eredményeket.

Az első kérdésblokk az áttelepedett pedagógusok kivándorlástörténeteit, áttelepedésük okait mutatja be. Ezeket megismerve bizonyos csoportokra jellemző tulajdonságok körvonalazódnak, amelyek érdekes és fontos információkkal szolgáltak mind a társadalmi, mind a szakmai integráció vizsgálatához. A székelyföldről áttelepedett pedagógusok kivándorlástörténeteiben jelenik meg leginkább a hagyományokhoz és a magyar kultúrához való kötődés, míg a Partiumból származó pedagógusok esetében, ez nem annyira hangsúlyos. A kolozsvári interjúalanyok esete sajátos, hiszen az onnan származó interjúalanyok, mint egy „szellemi fellegvárként” említik Kolozsvárt, amit a fotóinterjú szövege és a kapott fotók is megerősítenek.

A második kérdésblokk a pedagógusok romániai szakmai pályafutásának főbb eseményeire, ezen belül az interjúalanyok pályaeorientációjára, egyetemi képzésére és munkahelyi tapasztalataira fókuszál. Az elbeszélte történetek alapján elmondható, hogy az interjúalanyok nagy többsége tudatosan választotta a pedagógusi pályát, amelyet leginkább hivatásnak tekint, olyan mintákat követve, mint: példamutató tanára vagy családtagja. Az interjúalanyok romániai szakmai tapasztalata időtartamát és intenzitását tekintve változó, ami lényegesen nem befolyásolta magyarországi beilleszkedésük folyamatát. Az viszont egyértelmű tényként jelenik meg, hogy akinek több romániai szakmai tapasztalata volt, az jobban látja a két oktatási rendszer szervezeti kultúrájában meglévő különbségeket. Az interjúalanyok képzésüket illetően tág skálán mozognak, ugyanis a mintában van tanító, gyógypedagógus és zenetanár is, de nagy többségük középiskolai tanár. A romániai szakmai pályafutása alatt a legtöbb interjúalany tanított román és magyar nyelven is, ami azt bizonyítja, hogy a pedagógus szakma gyakorlásához szükséges volt mindkét (szakmai) nyelv ismerete, annak ellenére, hogy magyar nyelvű egyetemi képzésben részesültek. Mintegy követelményként fogalmazódik meg az ország nyelvének tökéletes ismerete, ami adott

esetben diszkrimináló tényező lehetett a munkaerőpiacon történő elhelyezkedésben. Azoknak az interjúalanyoknak akik a rendszerváltás előtt szerezték meg diplomájukat, központilag és önhatalmúlag lettek kihelyezve több száz kilométerre az otthonuktól, így esélyük sem volt anyanyelvükön tanítani. Az ő életútbeszéléseikben jelenik meg leginkább az anyanyelven történő tanítás vágya.

A harmadik kérdés blokk az áttelepedett pedagógusok kivándorlás-történeteit mutatja be a migráció elhatározásától a döntés meghozatalán keresztül a kivitelezéséig. Általános migrációs okként fogalmazódik meg a kibocsátó ország gazdasági és aktuális politikai helyzete, a pedagógusok társadalmi helyzete és kapcsolati tőkéje. A saját kutatásban megjelennek speciálisabb okok is, mit a korszerűbb egészségügyi ellátás keresése a beteg gyerek számára, a családegyesítés és az interjúalanyok gyermekeik jövője iránti aggodalma. A kivándorlás okai függnék az adott rendszertől kisebbségpolitikájától, ami szerint a kivándorlók két csoportja körvonalazódik: rendszerváltás előtti és utáni kivándorlók. A rendszerváltás előtt kivándorolt pedagógusok elbeszéléseiben megjelennek a kisebbségi sorsból adódó, a rendszer magyarellenes politikájával, üldöztetéssel és megfélemlítéssel kapcsolatos élményeik, a több száz kilométerre történő kihelyezésük, valamint a gyermekeik jövője iránt érzett aggodalmuk. A rendszerváltás utáni kivándorlástörténetekben leginkább a karrier építésének jobb lehetősége a motiváló tényező, de megjelenik egyfajta hiányérzet is, ami az értelmiségi és anyagi megbecsülés hiányából fakad. Szintén jelentős motiváló tényező az anyaország (Magyarország) szeretete, idealizálása, ahol magyarként lehet élni és dolgozni. A kapcsolati háló, és ezen belül a „migrációs burok” megléte (a már kivándorolt rokon, családtag, ismerős) is fontos motiváló tényezőként jelenik meg az interjúalanyok elbeszéléseiben. A kapcsolattartási formák a szülőfölddel és az otthon maradt családtagokkal, rokonokkal -változóak. A magyarországi kapcsolatháló⁶ megléte jelentős támogatást jelentett az áttelepedés után - lakás és álláskeresésben. A morális támogatást legtöbbször az otthon maradt családtagoktól kapták, személyes találkozósaik és telefonos⁷ kapcsolattartásaik során. Akiknek vékony szálú és gyenge volt a kapcsolati hálójuk, azoknak nehezebb volt kezdetben a beilleszkedés, mondhatni, hogy végigkísérte mind a szakmai, mind pedig a társadalmi beilleszkedésük folyamatát.

A kivándorlástörténetek alapján, az interjúalanyok a következő migráns típusokba sorolhatóak: 1.) *Karrier-migránsok* 2.) *Etnikai-migránsok* 3.) *Családegyesítők* 4.) *Egészségügyi-migránsok*

A negyedik kérdés blokk az áttelepedett pedagógusok beilleszkedésének lépéseit és sajátosságait mutatja be. Az interjúalanyok elbeszéléseiben egységesen megjelenik az áttelepedés utáni kezdeti „nehe-

6 Áttelepedett családtagok, rokonok, barátok

7 Skype, mobil telefon

zebb” időszak említése, amit a veszteség érzése, konkrétan a szülőföld, az otthon-biztonságérzete és a szeretteik hiánya idézett elő. A migráció teremtette új helyzetben az áttelepedett pedagógusoknak környezeti és kulturális változásokkal kellett megbirkózniuk, ami nem feltétlenül csak határátlépésnél jelentkezik, sokan megélik ezeket a változásokat akkor is, ha elhagyják a szülővárosukat. Az interjúalanyok nagy többségének sikerült az áttelepülést követő honvágyat kezelni. A veszteségek feldolgozása után az új élethelyzet megszokva és megértve, az új életük (otthonuk) kialakításához kezdtek, ami pozitív irányba mutat, hiszen a migráció során keletkezett veszteségek meggyászolása az új környezetbe való beilleszkedés zálogának tekinthető (Horvát M, Dúll és László, 2006; Ward és Styles, 2005). Az áttelepedett pedagógusok beilleszkedését vizsgálva, három integrációs szint és ezeknek megfelelően, integrációs típusok különböztetők meg:

1.) *Pszichológiai (identifikációs) integráció*: az elvárások, attitűdök és megvalósítások szintjén valósul meg és talán a legösszetettebb integrációs forma, mivel az áttelepedett pedagógusoknak az új helyzetben összetett elvárás és követelményrendszernek kellett megfelelniük. Egyrészt saját maguknak is bizonyítani kellett, hogy jól döntöttek, meg kellett nyugtatni az otthon maradottakat, hogy jól alakul az életük, meg tudják valósítani az új élethez fűzött reményeiket. Másrészt, a helyi társadalmi elvárásoknak is meg kell felelni, amit csak a pozitív visszajelzések erősíthetnek meg.

A pszichológiai integráció megvalósulását figyelemmel kísérve, a következő integrációs típusok alakultak ki: 1.) *sikeres* 2.) *sikertelen* 3.) *transznacionális* 4.) *visszavágyó*

Az interjúkban megjelenik, főként a székelyföldi pedagógusok elbeszéléseiben, a kulturális és identitásbeli különbségek észrevétele és ezek sajátos értelmezése. Meglátásom szerint ők rendelkeznek egy ún. „székely specifikummal”, aminek az elsődleges funkciója a magyar identitástudat ébren tartása és erősítése az asszimiláló tendenciákkal szemben (Vöő, 2009).

2.) *Társadalmi integráció*: a helyi társadalomba történő beilleszkedés, új szomszédsági, baráti kapcsolatok kialakítása.

Az integráció e szakaszában jelentős szerepe van a bizalomnak és a már meglévő kapcsolati tőke mozgósításának. Az interjúalanyok problémaként említik a helyi társadalomba történő beilleszkedés során tapasztalt nehézségeket, kiemelve a felszínes, „küszöbig érő” szomszédsági kapcsolataikat, amik az évek elteltével sem mélyültek el. Többen utaltak a helyi társadalom individualista jellegére, aminek kialakulását a kedvezőbb gazdasági helyzettel magyaráznak, utalva arra, hogy a szomszédoknak nincs szüksége egymás támogatására.

Az interjúalanyok beilleszkedését hátráltatja a nyelvi és etnikai⁸ különbségből adódó diszkrimináció, negatívan élik meg a fogadó társadalom kirekesztő és „látens kisebbségbe” taszító attitűdjét.

Ugyanakkor pozitívként említik meg, hogy a munkahelyen nem érte őket ilyen jellegű megkülönböztetés, atrocitás. A hivatali ügyintézészt többen tekintették merevnek, bonyolultnak és bürokratikusnak, ami nagyban befolyásolta őket a munkahelykeresésben. Meglévő diplomáikat nehezen, megterhelő anyagi költségek mellett tudták csak honosítani, ami részint késleltette a munkakeresés és találas esélyeit. Az interjúalanyok elbeszéléseiben egységesen jelenik meg az óhaj a magyar állampolgárság megszerzésére, ami nemcsak a mindennapi életben (hivatali ügyintézés, munkakeresés) jelentett könnyebbséget, de papíron is legitimálta a „magyarságukat”. Az állampolgárság megszerzése nem minden esetben volt probléma mentes, többen nyilatkoztak úgy, hogy megalázó procedúraként élték meg.

A helyi társadalomba történő integrációs törekvések alapján megkülönböztethető típusok: 1.) *sikeres* 2.) *sikertelen* 3.) *megrekedt*

3.) *Szakmai integráció*: határozza meg az áttelepedett pedagógusok szakmai és gazdasági státuszát, egyben legalizálja a magyarországi tartózkodásukat. Az életúttörténetek azt igazolják, hogy az áttelepedett pedagógusok törekedtek/nek arra, hogy minél előbb megbirkózzanak az integrációs stratégiákkal, leggyorsabban a szakmai integrációs szakasszal- ami a tartózkodásuk legitimizálását és egzisztenciájuk megszilárdítását jelentette. A feladatok, a hivatali nehézségek megoldásában a legtöbb interjúalany esetében segítséget jelentett a korábban kitelepedett családtagok, ismerősök és barátok segítsége (tanácsai, útbaigazításai). A leggyakrabban említett segítségformák amit kezdetben kaptak: kezdeti szálláshely, munkahely keresése (ajánlás alapján), morális támogatás. Jelentős állami, vagy segélyszervezeti támogatást egyik interjúalany sem kapott. A kezdeti nehezebb időszak ellenére elmondható, hogy az áttelepedett pedagógusok nagy része erőfeszítést tett, hogy szakmailag sikeresen integrálódhasson. Az integrálódás mintegy folyamatként fogható fel, tekintve az áttelepülés utáni időszak hosszát, vannak olyan interjúalanyok akik számára még nem zárult le a beilleszkedés folyamata. Elmondható, hogy az interjúalanyok nyitottak a társadalmi követelményekre, nem jellemző az elszigetelődés, nem jöttek létre ún. „etnikai szigetek”. Jellemző viszont a „családi szigetek” kialakulása, ami valószínűleg a magyar társadalom korábban már említett individualista jellegéből adódik. A fogadó társadalom elzárkózása és ennek megnyilvánulása⁹ több esetben is megjelenik, ami nehezíti az integrációt és ami a belső intézményi és társadalmi szerveződésben is megmutatkozik.

Az integráció sikeressége függ attól is, hogy az interjúalanyok milyen perspektívák mentén fogal-

8 Lerománózás

9 Előítélet, irigység, bizalmatlanság, nehézkes hivatali ügyintézés, stb.

mazzák meg a jövőképüket, elégedettek a jelenlegi életükkel, maradni szeretnének vagy fontolgatják a visszatelepedés lehetőségét.

Azok az interjúalanyok akik vállalni tudták önmagukat, az erdélyiségükből adódó értékeiket, azoknak a beilleszkedése könnyebben sikerült.

Az ötödik kérdés blokk a munkahelykérésének és találásának különböző formáit mutatja be. Nehezebbnek bizonyult az álláskeresés azon interjúalanyok számára, akik nem rendelkeztek megfelelő méretű kapcsolati hálóval. Azoknak akik ismerőseik, barátaiak segítettek az álláskeresésben¹⁰, kevesebb nehézségről és könnyebb szakmai beilleszkedésről számoltak be. A karrier-migránsok többnyire tudatosan és előre megszervezve kerestek munkát, élve azzal a lehetőséggel, hogy már otthonról-Erdélyből el kezdték keresni a megfelelő állást. Az etnikai migráns csoportba tartók több nehézségről számoltak be, mivel ők a kevés információval és mindent „egy lapra” feltéve érkeztek Magyarországra. Fontos szempontnak bizonyult a „családosság” is, hiszen aki családdal érkezett több egzisztenciális feltételt is meg kellett teremtenie a családjá részére.

Az interjúalanyok fent említett lakás, állás és papírbeszerzési stratégiáit figyelembe véve és összevetve az munkahelyi közérzetükkel, szakmai sikerességükkel¹¹ újabb típus-variációk különböztethetők meg, amelyek a következő kategóriákba sorolhatóak:1.) *Befutott* 2.) *Reziliens* 3.) *Megtorpant* 4.) *Vesztes*

A hatodik kérdés blokk bemutatja az interjúalanyoknak az egyéni „erdélyi specifikus” véleményei alapján, a két oktatási rendszerben tapasztalt fontosabb különbségeit, munkahelyeik egyedi szervezeti kultúráját¹², rávilágítva az iskolai szereplők közötti kapcsolatokra, az iskolai-szereprendszerekre, a tanórai és tanórán kívüli tevékenységekre. Továbbá megismerhetjük az áttelepedett pedagógusok munkakörülményeit, a szakmai segítség szükségességét és nem utolsósorban szakmájuk presztízsének megítélését.

Az interjúalanyok által talán a legtöbbet említett különbség a két ország eltérő pedagógusképzése és ennek különböző jellemzői. Ami érthető, hiszen az interjúalanyok nagy része a rendszerválás előtti romániai felsőoktatásban szerezte meg a diplomáját. A legtöbbet említett különbség, a romániai felsőoktatási rendszer pedagógiai, pszichológiai és módszertani képzésének hiányossága. A romániai pedagógusképzés hiányosságaként említődik meg a képzéshez tartozó a tanítási gyakorlat mennyisége és minősége.

A „módszertani kultúra” és ennek különbségei a két oktatási rendszerben, szintén gyakran előfordu-

10 Beajánlották őket az általuk már ismert munkahelyre

11 Lásd a 3.5. fejezetben

12 A jellemzések nem általánosíthatóak, azokra az intézménytípusokra vonatkoznak, ahol az interjúalanyok tevékenykednek

ló téma a pedagógusok elbeszéléseiben. Az interjúalanyok meglátása szerint az új módszerek iránti érdeklődés és nyitottság tanárfüggő is, amit egy 2009-ben végzett tanárkutató eredménye is igazol. (Radnóti, 2009).

Problémát jelenik meg az elbeszélésekben, hogy az interjúalanyoknak a képzésük során nem volt alkalmuk beágyazni a tanult pszichológiai, pedagógiai ismereteiket a gyakorlatba, ugyanis nem volt módjuk gyakorlati helyzetek megélésére, elemzésére (Komlósi, Tóthné Dudás és Vastagh, 1987; Sallai, 1996).

Az iskolai hierarchiában vezető szerepeket betöltő személyekről, csoportokról, több fajta vélemény körvonalazódott. Negatív kritika illette a romániai oktatási rendszerben tapasztalt tanfelügyelői munkát, volt olyan, aki a „korrupció melegágyaként” emlékszik vissza rá. Hiányérzete volt annak, aki szerint a magyarországi oktatási rendszerből hiányzik a tanári munka ellenőrzése, és az ehhez kötődő visszajelzések.

Az osztályfőnöki szerep méltatása hangsúlyosan megjelenik az elbeszélésekben, mint ami a legtöbb személyességet, bizalmat igényel. Ezt a szerepet nem „rangként” vagy „plusz feladatként” értelmezik az interjúalanyok, hanem úgy, mint közösség-szervezői és „pótszülői” feladatot.

A munkahelyi légkört pozitívan azok az interjúalanyok ítélték meg, akiket kezdettől támogattak és elfogadtak a kollégáik. Hangsúlyosan megjelenik, hogy a munkahelyen „kollégák” vannak és nem „barátok”.

Az áttelepedés utáni kezdeti nehézségekből adódóan, több interjúalanyuk volt konfliktusa a kollégáival, de idővel ez a helyzet pozitívan irányba változott. Viszont a versengést és a vetélytársi státusz kialakulását a tantestületen belül problémaként élték meg az interjúalanyok, többen negatív tapasztalatként említették az irigykedő kollégák megjegyzéseit, akik szemében a legnagyobb bűne- az erdélyi származása.

Az interjúalanyok közérzete és az iskoláik szakmai klímája kapcsán többször megemlítik a munka körülményeket, kiemelve a közvetlen fizikai környezetük infrastrukturális jellemzőit. Elégedetlenek a tanítással járó plusz adminisztratív feladatok ellátása, és az iskolai segítő személyzet hiánya miatt is. Megterhelő munkakörülményként említik az ingázással összefüggő tapasztalataikat, mivel legtöbbjüknek érintette/érinti ez a probléma.

A munkaterheltségét illetően az interjúalanyaink két csoportra oszthatóak, olyanokra, akiknek egyetlen munkahelye az iskola, és olyanokra, akik a végeznek iskolai és nem iskolai jellegű kiegészítő munkát is.

A mintában részt vett interjúalanyok nagy többsége nő volt, ami nem ért váratlanul, hiszen napjainkban egyre több kutatási eredményében olvashatunk a szakma elnőiesedéséről (Sági és Varga, 2010).

A szakmai továbbképzésekről az interjúalanyok véleménye megegyezik abban, hogy a romániai szakmai pályafutásuk alatt egyáltalán nem, vagy csak nagyon kevés alkalommal vettek részt továbbképzéseken.

A romániai szakmai pályafutásuk alatt magyar nyelvű továbbképzéseket kizárólagosan a Bolyai Nyári Akadémia keretén belül szerveztek, így ezeken a továbbképzéseket ismerték a legtöbben. Ez a helyzet a magyarországi pályafutásuk alatt változott, a kötelező kreditpontok megszerzése miatt. A „kötelező” szó a legtalálóbbs kifejezés, hiszen a legtöbb interjúalany mint egy kényszerként élte meg a továbbképzéseken való részvételt.

Interjúalanyaink nagy többsége az áttelepedése után újabb diplomát vagy képzést szerzett Magyarországon. Döntéseiket azzal indokolták, hogy szeretnének „több lábon állni”, biztosítani magukat, hiszen sok esetben a két oktatási rendszer eltérő pedagógusképzéséből adódó különbségek miatt (diploma honosítási problémák) nehezen találtak állást.

A szülőkkel való kapcsolattartás kapcsán az interjúalanyok arról számoltak be, hogy egy új kapcsolattartási kultúra alakult ki, köszönhetően az internet, mobil telefon elterjedésének és széles körű használatának. Sok szülő nem ér rá, hogy gyakran és személyesen is találkozzék a gyermeke osztályfőnökével, tanáraival, ezért a technika által ajánlott egyszerűbb megoldást választja.

Interjúalanyaink nehezményezték, hogy a szülőknek túl nagy a beleszólási joga az iskolai életbe, a tanárok munkájába, visszaélve a partnerséggel járó jogaikkal, felülbírálják a tanárok döntéseit. Romániai szakmai tapasztalatuk alatt ezzel a jelenséggel nem találkoztak, ezért váratlanul éri őket ez a nagy „szabadság”.

A rendszerváltás előtt tanító tanárok emlékeznek szívesen arra az időszakra, amikor a tanár még „elvtárs” volt, ami nem kevés tisztelettel párosult. Elmondásaik alapján az interjúalanyok a tanár megnevezést tekintik magukhoz közelebb állónak, kissé pejoratívan ítélve meg a pedagógus megnevezést.

Az áttelepedett pedagógusoknak volt egy előzetes, idealizált képe a magyarországi pedagógusok munkakörülményeiről, így váratlanul érte őket a Magyarországon szerzett fővárosi és főváros környéki (falusi) iskolákban tapasztalt valóság. Többen kiemelték, hogy óriási a különbség” a különböző iskolák oktatási színvonalában, utalva itt arra, hogy a Budapest vonzáskörében lévő falvakból a tehetősebb családok, gyermekeiket budapesti iskolákba íratják, így a falusi iskolákban azok maradnak, akik hátrányos helyzetűek vagy a családot nem érdekli a gyermekük továbbtanulási lehetősége. Azok akik megtapasztal-

talták ezeket a különbségeket, igyekeztek Budapesten keresni új állást.

Az interjúalanyok nagy többsége hangsúlyozta a két oktatási rendszerben tapasztalt értékelésbeli különbségeket. Elbeszéléseik alapján a kompetitív szemléletű értékelést tartják jónak, ami azzal magyarázható, hogy a román oktatási rendszerben ez az értékelési minta volt az elfogadott, ami többnyire a lexikális és a kompetitív értékelési filozófia elvét követte. Értékelési problémákról számoltak be a a reál tantárgyakat¹³ oktató pedagógusok, akik szerint a magyarországi oktatásban alkalmazott értékelési formák nem elég pontosak ahhoz, hogy az eredményeket konkrétan és pontosan lehessen mérni és értékelni. Volt aki nehezen tudta elfogadni, hogy az új magyarországi munkahelyén az értékelésébe nem csak a tantestületi tagoknak (osztályozó konferencia) van beleszólása, hanem a szülőknek is.

A tanórán kívüli szakmai tevékenységek közül a legtöbb interjúalany a tantárgyi versenyekre való felkészítést, és a versenyek szervezését emelte ki, ami nem meglepő, mert köztudott, hogy a romániai közoktatásban a tanításon kívüli rendszeres iskolai tevékenységek közül a tanárok leginkább a versenyekre való felkészítést tartják a legfontosabbnak (Mandel és Papp Z., 2007).

Az interjúalanyok elbeszéléseiben hangsúlyosan megjelenik a mentorálás szükségessége. Az első magyarországi munkahelyükön a legtöbbünknek segítő személyre (személyekre) van szüksége, aki segít megismerni a munkahelyének szakmai¹⁴ és szervezeti kultúráját.

Az áttelepedett pedagógusok szakmájuk önértékelését több dimenzió mentén fogalmazzák meg, de egységesen egyetértettek abban, hogy szakmájuknak alacsony a presztízse. Amit a legtöbben hiányoltak, az az anyagi, erkölcsi és szélesebb körű társadalmi megbecsülés. De, volt aki a pedagógusképzés egyre gyengülő színvonalát, a szakszervezeti összefogás hiányát vagy a tanárok kiszolgáltatottságát tekintette a legfőbb problémának. Egységesen negatívan ítélik meg anyagi helyzetüket, ami akarva akaratlanul beárnyékolja a jövőről alkotott képüket.

Ami erőt és sikerélményt ad, az a diákok szeretete, sikerei és elismerése. Interjúalanyaink egységesen kiemelték, hogy szeretik a szakmájukat, és reménykednek pedagógusszakma presztízisének megújulásában, bíznak a munkájuk értékében.

A hetedik kérdésblokk a pedagógusok jövőképeinek megítélésére keresi a választ az interjúalanyok elégedettség és otthonosság érzésére mentén. Az interjúalanyok az élettörténeteiket retrospektíve, az emlékeik alapján mutatják be, amelyeket a jelen történései alapján ítélnek meg. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy többnyire a múlt mozaikjaiból és a jelenkori állapotból kellett összerakni az interjúalanyok jövő-

13 matematika, fizika, kémia, stb.

14 adminisztráció, szaknyelvi sajátosságok, az iskola működési szabályzatának értelmezése és az értékelés is.

képét.

Ezt a jövő képet több dimenzió mentén fogalmazták meg, ilyenek a szakmai és társadalmi integrációjuk alakulása¹⁵, a kapcsolati hálójuk mértéke, az otthonosság érzésének kialakulása.

A nyolcadik kérdésblokkban az interjúalanyok szakmai sikerességét mutattam be, olyan változók mentén, mint: elért versenyeredmények, hátrányos helyzetű diákok segítése, pozícióban történő előre lépés, stb. Az elbeszélések alapján elmondható, hogy az interjúalanyok a tantárgyversenyeken, fellépéseken elért eredményeiket tekintik fontos szakmai sikernek, de legalább ennyire fontosak a diákok anyagi¹⁶ és erkölcsi mentorlása.

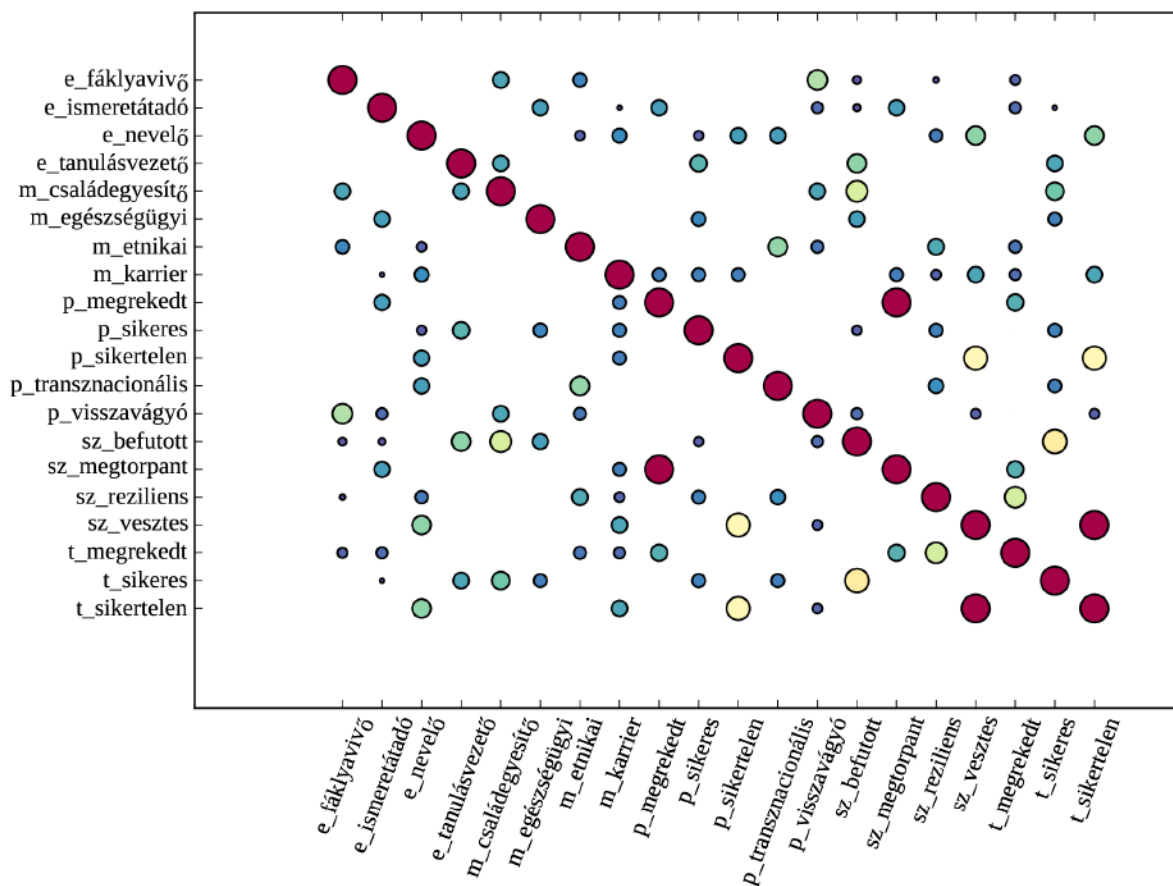
Azok az interjúalanyok akik pályafutásuk alatt dolgoztak fogyatékos gyermekekkel, sikeresebbeknek és elégedettebbnek tűntek, mint az ilyen tapasztalatokkal nem rendelkező kollégáik. Volt akinek a legnagyobb szakmai sikert egy autista gyermek elismerése jelentett.

Egy modell-alkotási kísérlet

Az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy a dolgozatban bemutatott részletezésekre építve és a szakirodalmi háttérrel figyelembe véve, mintegy modellbe helyezve, összegezzem a kapott eredményeket.

15 Ennek különböző aspektusait lásd a korrelációs mátrixban

16 Étkeztetés, ruha vásárlása, stb.

Ábra: .

A fenti ábrán láthatjuk az alanyok tulajdonságainak korrelációs mátrixát. A mátrix elemei reprezentálják a tulajdonságok közötti összefüggéseket. A buborékok mérete reprezentálja a korreláció mértékét. Az egyszerűbb értelmezhetőség kedvéért a buborékokat szín -kódoltam.

A kapott adatok statisztikai összefüggéseit vizsgálva a tulajdonságok korrelációját vizsgáltam. A korreláció annak a statisztikai leírása, hogy két tulajdonság mennyire mutat „azonos előfordulást”. Minket azok az esetek érdekelnek amelyekben két tulajdonság egyszerre fordul elő, illetve egyszerre hiányzik egy adott alany leírásából. Ha a korreláció mértéke magas, akkor a két tulajdonság (lineárisan) összefügg egymással, vagyis az egyik tulajdonságból a másik megjósolható. A korreláció normál érték, tehát az értéke nem függ a mintaszámtól, kizárólag az előfordulás gyakoriságától.

A korrelációkat összegyűjtve egy *korrelációs mátrixot* készítettem. A mátrix elemei az adott sor és oszlop közötti korrelációt jelölik. Az átló jelképezi a tulajdonság *autokorrelációját*, vagyis annak a

mértékét amennyire a tulajdonság „saját magával” összefügg. Mivel a tulajdonság saját magából mindig megjósolható, az autokorreláció értéke mindig 1.

A továbbiakban a fenti korrelációs mátrix által kapott, a kutatás szempontjából fontosabb formációkat mutatom be:

I. A három integrációs forma (pszichológiai, társadalmi és szakmai) szorosan összefügg egymással:

- A mátrixban is jól látható¹⁷, hogy akinek sikeres a társadalmi integrációja az szakmailag is sikeresebb (ezek a pedagógusok tartoznak majd a szakmailag „befutott kategóriába”).
- Ennek a fordítottja is igaz, vagyis akinek nem sikerült integrálódnia a fogadó társadalomba az szakmailag sem sikeres.
- Magas a korreláció mértéke a szakmai és pszichológiai integráció között. Akinek a pszichológiai beilleszkedése megrekedt egy bizonyos szinten, annak a szakmai integrációja is hasonlóképpen alakult, vagyis a pedagógusi munkája már rutinná vált, hiányzik belőle a megújulás lehetősége.
- A pszichológiai integráció sikertelensége és a szakmai meg a társadalmi integráció sikertelensége között is magas összefüggés mutatható ki, ami a pszichológiai integráció fontosságára hívja fel a figyelmet. Pontosabban arra, hogy az áttelepedett pedagógusoknak fontos az önigazolás, mások elismerése, és a bizonyítási vágy. Fontos az *új élethez fűzött* reményeik valóra váltása, ami legitimizálja a migrációs döntéseiket és az otthon maradottakat is „kárpotolhatja”.

II. A mátrix alapján összefüggés mutatható ki az *integráció* és a *migráció* bizonyos típusai között:

- A *családegysítő*-migránsok társadalmilag és szakmailag is sikeresebbek a többi migráns típusnál, ami a tudatos migrációs döntés meghozatalával is magyarázható. Továbbá az is fontos tényező, hogy ezeknek a migránsoknak a magyarországi kapcsolati hálójuk sokkal erősebb volt az áttelepedéskor, mint a más típusú migránsoknak. Több segítséget (álláskeresés, lakás) kaptak a magyarországi családtagoktól, „migrációs búrokba” tartoztak.

III. Ugyanígy összefüggés mutatkozik a *szakmai és társadalmi integráció* és a *tanártípusok* között:

- Szakmailag a *befutott* (sikeres) kategóriába tartoznak a *tanulásvezető-típusú* pedagógusok. Ez az összefüggés a pedagógus szerepek átalakulásából adódik, melynek következtében napjaink pedagógusainak egyre többértűbb és összetettebb feladatkört kell ellátniuk. Képeseknek kell lenniük az állandó tanulásra, munkájukat és módszereiket a tanulók előrehaladásához kell alakítani, képeseknek kell lenniük a tanórai visszajelzésekre való odafigyelésre és ezeknek a megfelelő kezelésére. Akik

17 A mátrixban ez egy bordó színű nagyobb „buborék” formájában jelenik meg

rendelkeznek ezekkel a képességekkel azoknak napjainkban nagy valószínűséggel sikeresebb lesz a munkájuk.

- Érdekes a korreláció a *fáklyavivő* tanártípus és a pszichológiai *visszavágó* típusok között. Ennek értelmében azok az interjúalanyok akik számára fontosak a hagyományok (az erdélyi hagyományok is) és a kultúra átörökítése, azok visszavágnak, estenként konkrétan foglalkoznak a visszatelepülés lehetőségével.

A fotóinterjú eredményei és alkalmazásának további lehetőségei

A fotóinterjú módszerének alkalmazása és az ezáltal nyert eredmények gazdagították és „színessé” tették a dolgozat tartalmát. A módszer fő hozadéka a pedagógusi élet dokumentációja (képekben való bemutatása) és ennek különböző aspektusai: tanár szerepek, típusok megjelenése a fotokon, az iskolai ünnepek, kirándulások, versenyek és fellépések megörökítése. A pedagógusok tulajdonában lévő fotók, a fotóikhoz való viszonya, és a fotók funkciója is fontos információkat hordoz, ami alapján bizonyos mértékben „rekonstruálható” a múlthoz (szakmai múlthoz) való viszony. *Bourdieu* szerint a fotóknak presztízs funkciója is van, ami a pedagógusok esetében igazolódni látszott, hiszen több fotón is a tanár úgy jelent meg mint a hatalom, a szakmai presztízs képviselője.

A módszer nyitottsága előnyt jelentett, mivel a fotóinterjú „*családban történő fotónézegetéshez*” (*Sztompka*, 2009, 83.o.) hasonlítható, aminek a közvetlen hangulatához az előzetesen elkészített életútinterjú is hozzájárult. A pedagógusok privát fotói több értelmezési keretben is vizsgálhatóak, amelyhez ajánlott a „tartalomelemzés sajátos, vizuális tartalmakhoz igazított változata” (*Szalma*, 2011, 270.o.). A módszer „mélyrehatóbb” alkalmazására remélem, hogy a továbbiakban sor kerül, hiszen adott mind a forrás¹⁸, mind pedig a kutatott téma iránti elkötelezettség, és nem utolsósorban egy „nagy adag” kutatói kíváncsiság.

Meglátásom szerint, kutatásom bővítette a kvalitatív módszerekkel végzett, kutatások sorát az alkalmazott módszerek révén, valamint a témaválasztás eredetiségéből adódóan is, hiszen a választott kutatási témáról eddig még nem születtek tudományos jellegű kutatások Magyarországon.

A dolgozat feltáró és újszerű jellegéből adódóan, eredménynek tekinthető a probléma megfogalmazása, a téma szakirodalmának feltárása, és az alkalmazott módszerek kombinálása.

Továbbá eredménynek tekinthető az interjúalanyok két iskolakultúrában tapasztalt tanárszerepbeli különbségeinek feltárása és bemutatása.

18 Az elkészített fotóinterjúk szövegei és a kapott fotóanyag.

Kutatásom eredményeit elsősorban a mentorok figyelmébe ajánlom, beleértve a mentorképzést is, azzal a megjegyzéssel, hogy segítsék a bevándorló pedagógusokat abban, hogy megismerhessék és megérthessék a magyarországi iskolarendszer működését. Erre a segítő munkára, a magyarországi pedagógusképzésben tanuló külföldi diákoknak is szüksége lehet, így ajánlom a pedagógusképzés tartalmi felépítéséért felelős szakemberek figyelmébe is.

Irodalomjegyzék

- Carsten, Clemens, Fritz, Taylan és Todor (2013): *ATLAS.ti*. ATLAS.ti GmbH. Berlin
- Docquier F., és Defoort C. (2006): *The Evolution of Skilled Migration – Evidence from the Six Major Receiving Countries*. Mimeo, University of Lille 2.
- Erdei Itala (2005): Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében. *Educatio*. **2005**. II. sz. 334–359
- Gödri Irén (1998): Romániai magyar értelmiségiek kivándorlásának motivációs háttere és ideológiai vonatkozásai. *REGIO - Kisebbségi Szemle*. **9**. 3. sz. 75–99
- Horvát M Tünde, Dúll Andrea és László János (2006): A helyvesztesség vizsgálata migrációban lévő magyar fiatalok körében-kutatási beszámoló. *Magyar Pszichológiai Szemle*. **61**. 1. sz. 133–153
- Komlói Ákos, Tóthné Dudás Margit és Vastagh Zoltán (1987): *Pedagógusjelöltek a tanárképzésben*. Tankönyvkiadó. Budapest
- Kovács Éva (2007): Narratív biográfiai elemzés. In: *Közösségtanulmány*.
- L. Rédei Mária (2009): *A tanulmány célú mozgás*. Reg-Info kiadó. Budapest
- Mandel Kinga, és Papp Z. Attila (2007): *Cammogás. Minőségkonceptiók a romániai magyar középfokú oktatásban*. Soros Oktatási Központ. Csíkszereda
- Radnóti Katalin (2009): A fizika- és a kémiatanítás eredményessége. *Nukleon*. **III**. 3. sz. 57–61
- Romsics Ignác (2010): Magyar történetírás a 20. században. In: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Osiris Kiadó. Budapest
- Sági Matild, és Varga Júlia (2010): Pedagógusok. In: *Jelentés a magyar közoktatásról*. 1-1kötet 1. kötet. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Budapest. 295–325.
- Sallai Éva (1996): *Tanulható-e a pedagógus mesterség?* Veszprémi Egyetemi Kiadó. Veszprém

- Sántha Kálmán (2011): A fotóinterjú a pedagógiai architektúra vizsgálatában. *Iskolakultúra*. **2011.** 4-5. sz. 55–66
- Szabó Ildikó (2009): Tanárok szakma- és szerepfelfogása. In: Falus Iván, és Ferge Zsuzsa (szerk.): *Tanári pálya és életkörülmények*. 1996/97. kötet. Okker Kiadó. Budapest
- Szalma Anna-Mária (2011): *A fénykép a mindennapi életben. Vizuális antropológiai közelítések privát fényképkorpuszokhoz*. Babes-Bolyai, Kolozsvár
- Sztompka Piotr (2009): *Vizuális szociológia - A fényképezés mint kutatási módszer*. (Éles, Márta, ford.). Hungarian Translation. Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. Budapest
- Tóth Pál Péter (1997): *Haza csak egy van?: Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon, 1988-1994*. Püski Kiadó. Budapest
- Vöő Gabriella (2009): Más-e a székely? *Erdélyi Toll*. **1.** 2. sz. 107–112
- Ward C., és Styles I. (2005): Culturing settlement using pre- and post- migration strategies. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*. **12.** 4. sz. 423–430
- Windows Server 2008 R2 (2009): Microsoft. Redmond

A disszertáció témájában megjelent publikációk jegyzéke

- Gál Gyöngyi (2007): *A szakmai kultúraváltás jelentősége a pedagógusok életében*. Conference Presentation presented at the Veszprémi Egyetem. Pápa
- Gál Gyöngyi (2013): A Magyarországra áttelepedett erdélyi pedagógusok kivándorlástörténetei. *Erdélyi Társadalom*. Megjelenés alatt.
- Gál L. G. (2010): Erdélyi magyar pedagógusok Magyarországra történő áttelepedése a szakirodalom tükrében. *Iskolakultúra*. **2010.** 9. sz. 98–104